

HAKAS YAZI DİLİNİN AĞIZ TEMELİ

Хакасский алфавит из букваря 1934 года

Аа	Вв	Сс	Çç	Dd	Әә	Ff	Gg
ж з	Іі	Џі	Jj	Kk	Ll	Mm	Nn
Nn	Оо	Өө	Pp	Rr	Ss	Şş	Tt
Uu	Vv	Xx	Yy	Zz	щъ	Ьь	

Современный хакасский алфавит
В 1939 году хакасская письменность
вновь была переведена на кириллицу.
В 1947, 1953 и 1962 годах хакасский
алфавит реформировался.

«Хакасский
букварь для школ
грамоты»
К. К. Самрина,
изданный в
Новосибирске

TL 4095 Hakas Dialektolojisi
Prof.Dr.Gülsüm Killi Yılmaz

Daha önce birbirinden bağımsız olarak varlığını sürdüren ve bugün Hakasları oluşturan Kızıl, Kaç, Koybal, Sagay, Beltir, Şor gibi alt etnik grupların herhangi birinin ağız temelinde ortak dil /*koiné* oluşturma çabaları daha 19. yüzyılda başlamış, bu bölge halkının dili ve kültürü üzerine faaliyet gösteren Bozkır Mahkemeleri (Stepnaya Duma) kurulmuştur. Örneğin 1822 yılında kurulan Koybal Bozkır Mahkemesi 1858'de kaldırılmış, Hakasların dilinin Kaç ağız temelinde biçimlenmesine yönelik olarak Koyballar kısmen Kaçlara, kısmen de Sagaylara dahil edilmişlerdir

Hakasça yazılan ilk metinler Sagay ağzındadır. Ünlü Türkolog Nikolay Fyodoroviç Katanov'un ağabeyi öğretmen ve papaz Nikolay Fyodoroviç Katanov (Hakas adı Poya) (1858-1892) 15 Temmuz 1876 yılında Askiz nehrinde vaftiz edilmek üzere toplanmış olan 3000'e yakın kişiye Şorcadan Sagay ağzına tercüme ettiği "Simvol verı" adlı dua metnini okumuştur. Peder Nikolay'ın başka duaları da Sagay ağzına tercüme ettiği bilinmektedir .

1890'larda Ust-Yesin Yevdokiya Misyoner Kilisesi rahipleri tarafından "Abakan yerlilerinin diline" çevrildiği ifade edilen bazı dinî metinler de Hakas Türkçesinde yazılmış ilk metinler arasında sayılabilir. Bunların da genel olarak Sagay ağzının özelliklerini göstermektedir.

N.F. Katanov'un da Krasnoyarsk'ta Gimnazyum'da okuduğu yıllarda Altay Ruhani Misyonu rahibi V.İ. Verbitskiy ile iletişim halinde olduğu ve onun tavsiyesi ile o zamana kadar Castrén ve Radloff tarafından yapılan derlemelerle ilgilenmeye başladığı ve 1880 yılından itibaren Sagay metinlerinin derlenmesi ile uğraştığı bilinmektedir.

Katanov'un 20'li yaşlarında tamamladığı **"Grammatika sagayskogo nareçiya tatarskogo yazıka"** (1884) adlı gramer, sözlük ve alıştırımalardan oluşun çalışması da Sagay ağız temelinde yazı dilinin geliştirilmesi yönünde bir adım olarak değerlendirilebilir.

Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında diğer boylara göre ulaşımı daha kolay açıklık alanlarda yaşayan Kaç boyunun o dönemde Rus halkı ile daha erken tanışması ve Hakas halkı içinde daha aktif rol oynaması, 1926'da Hakas alfabesi oluşturulduktan sonra yazı dili kurulurken daha çok Kaç ağzının özelliklerinin yazı diline yansması sonucunu doğurmuştur.

Bu dönemde "Kaç ağzının büyük alt ağızlarından olan ve Sagay ağzının da bazı alt ağızlarına yakın olan Aşağı Abakan'da (Nijniy Abakan) (Ust-Abakan ve Askiz rayonunun bir kısmını içine alır) yaşayanların ağzı temel seçilerek edebî dilin dayanacağı ağız meselesi çözülmüştür" (Pataçakova 1965: 75).

O dönemlere ulaşılması daha güç, ormanlık bölgelerde yaşayan Sagaylar, daha kendi içlerine dönük yaşadıkları için Rus halkı ile yakınlaşmaları daha geç gerçekleşmiş, daha uzun bir zaman almış, dolayısıyla yeni kurulan düzende daha düşük oranda aktif katılım gerçekleştirmişlerdir.

1932 yılında yayımlanan “*Hakas Dili Dersleri/Uroki hakasskogo yazıka*” kitabının yazarları, eserlerinin ön sözünde Kaç ve Sagay ağızları arasında önemli bir fark olmadığını, Sagay ve Kaçların kendi aralarında rahat bir biçimde anlaştıklarını ifade ederler (Samrin, Bitotov 1932: 4). Gerçekten de Hakasların ilk ders kitaplarında Sagay ve Kaç ağızına özgü biçimbirimler bir arada yer almıştır.

25-29 Ağustos 1936 tarihinde Hakas edebî dilinin gelişmesi için yapılan Birinci Bölgesel Dilbilim Konferansı edebî dilin normlarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu toplantıda alınan kararlar temelinde 1939 yılında A.T. Kazanakov'un "Hakas Dilinin Orfografyası (*Orfografiya hakasskogo yazıka*)" adlı eseri yayımlanır.

Hakas edebî dilinin şekillenmesinde önemli kararlardan biri şimdiki zamanın teşkili ile ilgilidir. İlk yazarlar eserlerinde şimdiki zaman ekini Kaç ağzında olduğu gibi sadece kalın sıradan biçimiyle kullanıyorlardı: *pılbinçalar, tıpçalar* gibi. Oysaki Sagay ağzında bu ekin sadece ince sıradan biçimi söz konusu idi: *tappinçem, pasçe* vb.

1936 yılında yapılan Bölgesel Dilbilim Konferansı'nda Hakas Türkçesinin genel sesbilgisi özelliklerinin bu ekin gelişinde de işlemesi gerektiğinden yola çıkılarak bu ekin kalın sıradan ünlülü tabanlara kalın sıradan, ince sıradan ünlülü tabanlara ince sıradan ünlü ile getirilmesi kararı alınır.

F.G. İshakov'un başkanlığında Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Araştırma Enstitüsü Dil Bölümü tarafından hazırlanıp 1947 yılında yayımlanan yeni yazım çalışması ile yazı dilinin pekişmesi yönünde bir adım daha atılmış olur (*Orfografiya hakasskogo literaturnogo yazıka*, Abakan 1947). Paralel olarak kullanılan ağız biçimlerinden hangisinin seçileceği karara bağlanır. Örneğin *ağas* "ağaç" + 3. teklik kişi iyelik eki > Sag. *ağazı*, Kaç. *ağacı* > YD. *ağazı* gibi.

1953 yılında Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü tarafından Bölgesel Dilbilimi Toplantısı yapılmış, Hakas edebî dilinin ağız temeli de bu toplantıda gözden geçirilmiş, Hakas edebî dilinin Hakas Türkçesinin iki büyük ağızı olan Kaç ve Sagay ağızına dayandığı ortaya konmuştur.

Hakas Türk yazı dilinin ağız temelini önce Kaç ağızına dayandırılırken daha sonra ağız temelini Kaç ve Sagay ağızına dayanması kararının alınması, aslında özellikle Kaç ağızını konuşanlarda daha o dönemlerde dil geçişinin büyük ölçüde gerçekleşmiş olması ile ilgilidir. Örneğin 1944 yılında Hakas Dil, Edebiyat, Tarih Bilimsel Araştırma Enstitüsünce *Lenin Çolı* gazetesine ilginin düşüklüğünün sebebi araştırılmış, araştırmanın sonucuna göre de Kaçların dili bilmedikleri ya da zayıf bildikleri, dolayısıyla anlamadıkları için gazeteye abone olmadıkları, Sagayların ise gazetenin dilindeki pek çok gramer özelliğinin ve sözcüğün kendi ağızlarına yabancı olduğu, dolayısıyla tam olarak anlayamadıkları için abone olmadıkları anlaşılmıştır. Bunun üzerine 1953 yılında yapılan Dilbilim Toplantısında Hakas Türkçesinin ağız temelini iki ağıza dayanması kararı alınır.

Aslında toplantının sonucunda yazı dilindeki Sagay biçimbilgisi ve söz varlığını artırma kararı alınmış olsa da daha sonra değişim söz varlığı ile sınırlı kalmıştır. Kaç ağzından sözcüklerinin yanı sıra Sagay ağzına ait söz varlığı da yazı dilinin söz varlığı içinde yer almıştır. Örneğın Kaç ağzındaki *ır* “şarkı” ve *ırla-* “şarkı söylemek” sözcüklerinin yanı sıra Sagay ağzındaki *sarın* “şarkı” ve *sarna-* “şarkı söylemek”, Kaç ağzındaki *maymah* “ayakkabı” sözcüğünün yanı sıra Sagay ağzındaki *ödik*, Kaç ağzındaki “koşmak” anlamındaki *oyla-* filinin yanı sıra Sagay ağzındaki *çügür-*, Kaç ağzındaki *habar* “haber” sözcüğünün yanı sıra Sagay ağzındaki *tılaas*, Kaç ağzındaki *örbekey* “kelebek” sözcüğünün yanı sıra Sagay ağzındaki *hubağın* sözcüğünün edebî dilin söz varlığına kabul edilmesi gibi

Son zamanlarda basın yayın organlarında Hakas Türk yazı dilinin ağız temelini Şor ve Kızıl ağızlarını da içine alacak biçimde genişletilmesine yönelik görüşler sık sık yer almakta, bunun yazı dilinin bütün Hakas halkı tarafından benimsenmesini kolaylaştıracağı öne sürülmektedir.

Konuyla İlgili Kaynaklar:

KİLLİ, G. (2004), "Hakas Edebî Dilinin Bugünkü Problemleri", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, c.II, 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 2004, 1955-1956.

KİLLİ, G. (2008), "Rusya Federasyonu Azınlık Politikasının Sibiry Türk Halklarının Dillerine Etkileri", *Türkiyat Araştırmaları (Prof.Dr.M.Cihat Özönder'in Anısına 2)*, 9, Güz 2008, 349-380.

KİLLİ YILMAZ G.(2014) Hakas Yazı Dilinin Ağız Temelinin Değişimi Üzerine. *Çağdaş Türkoloji Araştırmaları/ Современные тюркологические исследования* (Ed. Gülsüm KİLLİ YILMAZ, Radion D. SUNÇUGAŞEV), Ankara-Abakan: Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 177-188.